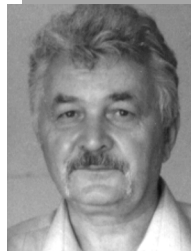

*В. Г. Постовий,
канд. пед. наук*

*Viktor G. Postoviy,
Ph. D. in Pedagogic*

ЛІНІЯ ОПТИМІЗМУ: СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ'Ї В МАЛИХ МІСТАХ

The article is devoted to the analysis of socio-economic state of Ukrainian family in towns. The author uses statistic and sociological materials on the expectations and attitudes among the families living in the towns of Ukraine. The author optimistically concludes that today, notwithstanding social diseases of the society, Ukrainian families are full of potential and energy to overcome them.

В умовах кризових ситуацій, коли дезорганізація соціально-економічного життя паралізує велике промислове індустріальне виробництво, а за ним сільське господарство та структуру легкої промисловості, соціальну інфраструктуру, культурно-освітнє життя країни, найбільше і найперше страждають села і малі міста.

Соціальним супроводом таких криз є безробіття сільського населення та малих міст, зниження його освітнього і духовного рівня. За цих умов найміцнішою соціально-духовною одиницею суспільства є сім'я, в якій зберігаються коріння українського менталітету, духу, нації, її устремління до відродження у всіх нових формах буття.

Аналіз даних проведеного в Інституті проблем виховання АПН України дослідження виховання дітей в умовах

малих міст України засвідчує спрямованість загальнодержавної політики України на утвердження демократії і гуманізму в оновлюваному українському суспільстві. Позиції Української держави щодо виховання молодих поколінь широко відображені в статтях і положеннях Конституції України, законах України «Про освіту», «Про середню школу», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Сімейному кодексі України», «Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті» та багатьох інших державних документах, концепціях, програмах з галузей організації навчання і виховання дітей і молоді.

Значна увага цій проблемі приділяється і в багатьох дослідженнях з педагогіки та психології. У педагогічній науці знайшли своє відображення, теоретичне і практичне вирі-

шення питання дидактики, методики управління та інноваційних технологій навчання. Помітні зусилля і в дослідженнях психологічної науки, зокрема, в розвитку особистості, забезпечення психологічного супроводу в навчанні і вихованні дітей і молоді.

Незважаючи на велику кількість досліджень з проблеми виховання дітей і молоді, в них недостатньо глибоко аналізуються соціально-педагогічні умови та чинники виховного процесу в сім'ї, школі, інших соціальних інститутах. А саме вони визначають стратегію освіти, яка знаходить вияв у певних тенденціях виховання особистості в умовах української дійсності, зокрема його технологізації, прагматизації та глобалізації.

У нинішніх соціально-економічних умовах України, здетонованих новими реформами і морально-психологічними та юридично-правовими підходами до власності, частина українців перебуває у шоківому стані, а в іншій частині прокинулись атавістичні інстинкти мати якнайбільше матеріальних благ за будь-яку ціну. Якщо попередня комуністична ідеологія і не відзначалася визнанням хоча б рівноваги між духовним і матеріальним, то в нових умовах формально сповідується пріоритет особистості духовної, а в практиці життя домінують закони неписані. Закони людських джунглів, у яких домінує не мораль і закон як основні регулятори суспільної поведінки особистості, а грубе его як найвищий рівень вияву себелюбства, своїх інтересів, бажань і прагнень до матеріальних благ, фізіологічних насолод, розпусти, зневаги до морально-правових норм. Це є характерною особливістю усіх морально й ідеологічно невпорядкованих і законодавчо неунормованих суспільств.

Об'єктивною закономірністю розвитку суспільств в усіх історичних формаціях є їх соціальна неоднорідність. Вона зумовлюється багатьма об'єктивними та суб'єктивними факторами життя. До об'єктивних факторів належать: природні, географічні і кліматичні умови, культура та інтенсифікація матеріального виробництва, юридично-правова регуляція відносин людей в природному та соціальному середовищі. До суб'єктивних факторів належать: породжені чи утворені результатами людської діяльності, системою, змістом державного управління суспільно-політичні та соціально-економічні умови, які виявляються в реалізації державою зовнішньої і внутрішньої політики, захисті національних інтересів, економіці, культурі, освіті, науці, захисті інтересів особи, індивіда і благополуччя суспільства, демографічній політиці.

Аналіз ситуації, яка склалася в Україні, відображає непрості процеси економічної кризи, наслідком якої є погіршення матеріального становища значних мас населення, безробіття, поступове зниження освітнього і виховного рівня дітей і молоді, постійне зростання матеріальних витрат для утримання дітей в дошкільних та позашкільних закладах, навчання в школі, ліцеях, гімназіях і коледжах, одержання професії в платних вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, оплати навчальних посібників та ін. Наслідком цих процесів є різке зниження рівня народжуваності, зростання смертності населення, міграція й еміграція населення, що не сприяє стабілізації процесу виховання молодих поколінь.

Значною мірою посилюються тенденції соціального розшарування в

суспільстві за ознаками багатства і бідності сімей. При цьому доволі чітко видно антагоністичний характер такого поділу, різницю в реальних можливостях для освіти і розвитку дітей із таких родин. Подальший розвиток цих тенденцій загострює проблему взаємовідносин людей в українському суспільстві. Отже, найбільш помітною нині тенденцією в організації навчання й виховання молодих поколінь є тенденція соціального розшарування, що веде до визначення нових пріоритетів соціального і духовного життя батьків і дітей, родини в найширшому розумінні цього поняття. Ця тенденція в українському суспільстві породила цілу низку психолого-педагогічних проблем, до яких у сучасних умовах у відповідній галузі науки ще «руки не доходять».

Вже помітними є дві категорії дітей, породжені новими соціальними умовами. Це діти «золотої клітки» та соціально депривовані діти.

Глибокий аналіз демографічної кризи в Україні, зроблений в дослідженні «Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії», за науковою редакцією проф. Валентини Стешенко, засвідчує, що традиційний підхід, коли намагаються вирішувати проблеми в окремих сферах життєдіяльності, ігноруючи її системність, цілісність, не може бути ефективним.

З особливою силою ця проблема зачепила сьогодні життя населення малих міст і особливо села. Так, тільки за п'ять останніх років у сільських школах України учнів поменшало на 295 000, а протягом 2000–2005 рр. у наших селах було закрито 655 шкіл. При цьому динаміка зменшення шкіл зростає. Якщо 2000 р. в селах закрилося 60 шкіл, то тільки 2004 р. — 168.

Виходячи з тих причин, через які зараз закривають школи у так званих неперспективних селах, можна очікувати в найближчі роки прискорення цього процесу.

Відомо, що адміністративно-територіальний поділ України, який склався в силу історичних, географічних та економічних особливостей, в нових умовах не завжди відповідає потребам розвитку системи освіти і виховання особистості. Так, наприклад, є сільські райони, які об'єднують села, хутори та селища міського типу з населенням не менше 2000 чол., а також міста районного підпорядкування з населенням понад 10 000 чол. У той час деякі міста мають населення від 1,2 до 1,9 тис. чол. Окрім того, певний вплив на формування потреб в освіті і культурному розвитку та можливостей їх задоволення в малих містах України має значення географічне розташування таких поселень. Адже можливості, наприклад, Броварів, Ірпеня поблизу Києва та Угринова Львівської обл. (1,2 тис. жителів) чи Берестечка Волинської обл. (1,9 тис. жителів) різні і ні в яке порівняння не йдуть.

У цьому випадку, на нашу думку, необхідно визначити відповідні підходи до розвитку українського суспільства в єдності мети життєдіяльності, функціонування його підсистем (виробництво, освіта, культура, матеріальна база, заробітна плата людей, соціальна інфраструктура та ін.), які б гарантували всім громадянинам можливості досягати певного рівня матеріального і духовного добробуту.

Складнощі перехідного періоду зумовили погіршення не тільки економічної та політичної ситуації в державі, а й поглибили демографічну кризу, в якій опинилася Україна на початку 1990-х рр. У нових соціально-еко-

номічних умовах народжуваність в Україні знизилась до рівня, який не забезпечує простого відтворення поколінь, поглиблюється процес старіння суспільства.

Вивчення громадської думки, яке проводилося Центром «Соціальний моніторинг» та Українським інститутом соціальних досліджень у 2004 р. (опитування проводилося з 11 по 16 травня 2004 р. в усіх областях України, АР Крим та м. Києві. Усього опитано 2038 респондентів віком від 18 років і старше. Стандартні відхилення при достовірних 95% і співвідношенні змінних від 0,1:0,9 до 0,5:0,5 становлять 1,33 – 2,21%), показало загалом незначні відмінності у відповідях респондентів з малих міст України і інших типів поселень на запитання, що стосувалися соціального статусу сім'ї, поглядів на виховання, ціннісних орієнтацій сім'ї та ін.

Так, визнали матеріальне становище сім'ї низьким 9% жителів малих міст, стільки ж – і в цілому по Україні. Середнім назвали рівень свого добробуту 37% населення усієї України і 36% – у малих містах. Вищим за середній вважають рівень матеріального благополуччя своїх сімей 7% респондентів у малих містах, а по Україні – 4%.

Високий рівень життя мають найменше опитаних – всього 0,4% в обох групах. Дуже високий рівень матеріального становища у малих містах не відзначається зовсім, а по Україні лише – у 0,1% респондентів.

Отже, соціальне самопочуття української родини малих міст не вселяє оптимістичних настроїв. Головними причинами тут є безробіття, низька заробітна плата у сфері матеріального виробництва, незадовільний рівень соціальної та культурної інфраструк-

тури малих міст. Окрім того, знижує планку оптимізму жителів малих міст і перспектива та можливості надання дітям доброї освіти та постійного й упевненого контролю за їх різнобічним розвитком та здоров'ям. Сім'я малих міст, у т. ч. молода сім'я, практично постійно обмежує різні запити і потреби, зводячи іноді їх до мінімуму, до потреб простого вживання. До таких обмежень належить і дітність, наповненість сім'ї. В малих містах з 2 осіб складається 25% сімей, з 3 – 30%, з 4 – 24%; в цілому по Україні ці показники відрізняються на 1%, що немає суттєвого значення. Помітним є те, що сім'ї з 5 і більше осіб становлять лише 12%, що явно недостатньо для повноцінного демографічного відтворення населення як малих міст, так і усієї України. Окрім того, такі пропорції дітонародження загрожують в майбутньому самому існуванню малих міст як міст.

Опитування передбачало визначення цінності соціально-психологічних умов життя людей в усій Україні та в малих містах окремо. Зведені дані цього опитування показують, що суттєвих відмінностей у ціннісних орієнтаціях та потребах немає (див. табл. 1). Ці дані розвіюють міф про «периферійну», «містечкову» філософію життя малих міст. ЗМІ (радіо, телебачення, преса), живе спілкування допомагає виробляти спільні погляди, оцінки, судження, потреби і способи їх досягнення, близькі для всіх людей в Україні незалежно від місця проживання.

Аналізуючи дані опитування, можна твердити, що погляди українців на шлюб залишаються традиційно сталими. У шлюбі вони вбачають основу і запоруку міцності сім'ї, здатної витримати значні соціально-психологічні навантаження. 82% опи-

Таблиця 1
Розподіл відповідей респондентів щодо цінності умов, важливих для щасливого шлюбу, у %

	По Україні в цілому			Малі міста		
	Дуже важливо	Певною мірою	Не важливо	Дуже важливо	Певною мірою	Не важливо
Подружня вірність	75	20	2	76	20	2
Хороший дохід	70	25	3	77	20	4
Однакове соціальне походження	18	32	45	26	28	43
Повага і підтримка між подружжям	76	21	1	82	16	2
Однакові релігійні переконання	19	30	45	22	34	40
Хороші житлові умови	65	29	4	70	25	5
Погодженість з питань політики	12	15	67	14	16	65
Взаєморозуміння і терпимість	75	21	2	81	17	2
Проживання окремо від батьків	51	34	12	57	32	8
Задоволеність сексуальними стосунками	58	30	5	62	29	3
Спільне виконання домашньої роботи	39	42	15	46	40	13
Діти	81	15	2	85	13	2
Готовність обговорювати проблеми, які виникають між подружжям	62	32	4	64	32	3
Якогомога більше часу проводити разом	38	44	13	44	43	11
Часто говорити на теми, які становлять взаємний інтерес	46	42	10	51	42	5
Однакова національність	12	18	64	16	20	61

таних не підтримують думку, що шлюб – це застарілий спосіб організації сім’ї. До шлюбу та виховання дітей у сім’ї в містах і селах переважна більшість опитаних (89%) ставляться відповідально і з розумінням усієї важливості взятих соціальних, суспільних, економічних і моральних зобов’язань.

Так само близькими виявилися думки респондентів по всій Україні і в малих містах щодо важливості ряду

суспільних цінностей для особистості (див. табл. 2).

І це зовсім не дивно. Адже громадяни України живуть одними турботами і клопотами, очевидно саме тому і цінність сім’ї, друзів, роботи, бізнесу та ін. як базових є вражаюче близькими, адже в сфері цих ціннісних пріоритетів проходить життя людини як у великих, так і малих містах, в сільській місцевості.

Таблиця 2

Важливість суспільних цінностей для особистості, %

	По Україні в цілому				Малі міста			
	Дуже важливо	Скоріше, важливо	Скоріше, не важливо	Зовсім не важливо	Дуже важливо	Скоріше, важливо	Скоріше, не важливо	Зовсім не важливо
Сім'я	87	10	1	0,4	87	11	1	0,4
Друзі, знайомі	39	49	9	2	45	43	8	2
Вільний час	30	44	19	5	38	37	18	5
Політика	7	17	44	30	9	17	43	29
Робота	53	27	10	7	59	22	11	5
Релігія	17	31	29	21	16	37	32	12
Відвідування вечірок, танців, дискотек, кафе	6	19	33	40	8	19	34	37
Хоббі, займатися своїм улюбленим захопленням	21	44	18	15	25	39	21	13
Мати особистий бізнес	22	24	22	25	24	27	22	21

Так само можемо говорити і про умови, які турбують українську сім'ю. Вони є спільними як для всієї України, так і для малих міст. Наведені в таблиці дані свідчать, що найбільшою турботою української сім'ї в нинішніх умовах є зростання цін (77%), безробіття (66%), загальне зниження рівня життя (55%), низький рівень заробітної плати (65%).

Турбує українську сім'ю і зниження моральної планки поведінки (45%), пов'язане з ним зростання злочинності – 54% по Україні і лише на 2% менше в малих містах, що можна пояснити меншою кількістю в малих містах до проявів безпорядку та порушень, зокрема злочинів високого рівня тяжкості.

Таблиця 3

Функції життєдіяльності сім'ї, у %

	В цілому по Україні	Малі міста
Народження та виховання дітей	90	91
Ведення домашнього господарства	36	38
Матеріальна підтримка неповнолітніх дітей та недієздатних членів сім'ї	43	50
Контроль і відповідальність за поведінку членів сім'ї	20	20
Духовне спілкування та розвиток особистості членів сім'ї	27	26
Задоволення потреб у коханні, особистому щасті, почутті захищеності від негараздів зовнішнього світу	38	32
Організація раціонального відпочинку	6	4
Задоволення сексуальних потреб	9	10
Можливість через вступ до шлюбу підняти свій соціальний статус	4	4

Падіння моралі можна пояснити і зростанням хабарництва і корупції (50%) розшаруванням суспільства на багатих і бідних (42%), низьким рівнем медичного обслуговування (58%), поширенням хвороби ХХІ століття – ВІЛ/СНІДу (56%). Окрім того, жителі малих міст, як і населення всієї України, тією чи іншою мірою нарікають на недосконалість законів, слабе здоров'я рідних і дітей, психологічні тривоги породжені як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами.

Важливе місце в життєдіяльності сім'ї займають проблеми виховання і народження дітей, ведення домашнього господарства. З таблиці 3 видно стан розуміння респондентами основних функцій життєдіяльності сім'ї.

Відхилення показників невелике, що свідчить про спорідненість проблем життєдіяльності сім'ї в Україні. Очевидно, в зв'язку з нерозвиненістю соціально-культурної інфраструктури жителі малих міст мають дещо більше клопоту з народженням та вихованням дітей, веденням домашнього господарства, матеріальною підтримкою неповнолітніх дітей, недієздатних членів сім'ї та ін. Водночас, жителі малих міст більше задоволені своїми житловими умовами, ніж населення загалом по Україні. Це пояснюється тим, що в малих містах житло завжди було переважно приватним, а не комунальним чи державним. Ця обставина налаштовує на оптимістичний лад тим, що коли люди мають більше прав і свобод до самоврядування, вирішення життєво важливих проблем на місцях, тим ефективніше їх вирішують.

В той же час, коли медичне обслуговування як в малих містах, так і у всій Україні є незадовільним, оцінка респондентами власного здоров'я майже однакова. Низький рівень здоров'я

спостерігається у 28% жителів малих міст, по Україні – 27%. Ставлення до дітей, їх кількості та умов народження показує, що жителі малих міст мають тяжіння до двох дітей у сім'ї (65%), тоді як цей показник по Україні складає 61%. Загалом якихось помітних інтересів, тенденцій до збільшення дитності сім'ї в Україні вже давно не спостерігається.

Постійне зменшення населення України, пов'язане із значними потоками, передусім молодих і працездатних людей на Захід і Схід в пошуках роботи, тимчасових заробітків для утримання сім'ї, аж ніяк не сприяє дітонародженню, приростанню до отчих країв, землі. Йде відчуження значної частини молодих сімей від матері-України. За таких умов формується ідеал країни «заморського раю», а не рідної землі. Розповіді дорослих, які побували на заробітках, збуджують уяву дітей про швидкі і багаті заробітки, кращі, ніж у рідній землі, можливості для життя людини. І ніхто в протилежному не може переконати ні батьків, ні дітей.

Незважаючи на низку заходів державних і національних програм, спрямованих на вирішення проблем сім'ї, українська родина не збільшується. Не виявлено цього і проведеним опитуванням. При цьому не піддаються осуду жінки, які хочуть мати дитину, не бажаючи встановлювати міцних сімейних стосунків з чоловіком. Тобто спостерігається нова своєрідна форма громадянського шлюбу. Схвалюють такий підхід до народження дітей 40% респондентів у малих містах і 35% по Україні. Це протестується і при з'ясуванні схвалення чи не схвалення абортів при певних обставинах. Як у малих містах, так і по Україні переривання вагітності 44% респондентів не

схвалюють, і навіть у тому випадку, коли подружжя не хоче більше мати дітей, 41% не схвалює такого акту і тільки 39% схвалює. Однозначно категоричного ставлення до цього в суспільстві не спостерігається як у малих містах, так і по всій Україні.

Громадська думка чомусь у суспільстві вважає малі міста і містечка як периферійні, а, отже, певною мірою нижче вартісними. Проте соціологічні опитування, як по всій Україні, так і в малих містах, показують близькість оцінок задоволення фінансовим станом родини. Повністю задоволених за десятибальною шкалою як в малих містах, так і по всій Україні виявилось 1%. А повністю незадоволених по Україні – 16%, в малих містах – 14%. Це свідчить про значний психологічний дискомфорт української родини, породжений процесами в усіх сферах життєдіяльності сім'ї. Хоча лінія оптимізму української сім'ї щодо поліпшення свого матеріального становища значно вища негативних настроїв. Так, більше половини опитаних в усій Україні і малих містах зокрема, готові зробити реальні кроки, щоб поліпшити умови життя сім'ї.

За такого становища близько 30% опитаних воліють мати невелику, але гарантовану заробітну платню, 40% – мати заробіток постійно, але «робити капітал» додатковим шляхом, а 15% готові навіть ризикувати, терпіти, але заробляти «капітал». Тим часом є невелика інертна кількість опитаних (10%), які бажали б займатися домашніми справами, а хтось із подружжя, щоб заробляв. Про рівень безтурботності, «рожевого» оптимізму чи молодості респондентів свідчить те, що тільки 4% хочуть мати достойні пенсії.

Для вирішення економічних питань сім'ї 5% опитаних по Україні і в

малих містах уже організували власну виробничу справу, 5% збираються завести її найближчим часом, іще 27% мають бажання це робити, але не мають достатніх матеріальних можливостей. Тільки 14% опитаних ще не визначилися у своїх намірах організувати власну справу. Як бачимо, процес соціально-економічного реформування життєдіяльності української сім'ї натикається на багато невирішених проблем. Найважливішими з них є відсутність стартового капіталу, недосконалість законодавства, психологічна боязнь. Адже нічим іншим не можна пояснити те, що 45% опитаних не вважають себе здатними до організації власної справи, підприємницької діяльності для того, щоб поліпшити умови життя власної сім'ї. Хоча, судячи з тих же відповідей, у 47% опитаних матеріальний стан протягом 2004 р. порівняно з роком 2003-м залишився таким же, а у 17% деякою мірою навіть погіршився; значною мірою – у 7%. Це свідчить про невисоку ефективність соціально-економічних перетворень, реформування, забезпечення народу України роботою, заробітками, стабільним законодавством, реальним доступом до творення матеріальних благ не тільки для тих 5–6%, у кого матеріальний стан значно покращився (в 23% – деякою мірою покращився), а й для тих, у кого він значно погіршився (7%).

Українські громадяни розмірковують над тим, які можливі причини того, що в Україні є багаті і нужденні люди, злигодні. Це є неминучий наслідок сучасної економічної політики, соціального розвитку – так вважає 36%, а 25% респондентів вважає, що наше суспільство несправедливе до нужденних людей, і, мабуть, вони скоріше є показником неефективної соціально-

економічної та суспільної і культурної політики держав, ніж власної, особистої слабкості. Хоча 20% опитаних вважають, що ці люди ліниві і не досить активні, а ще 10% вважають, що цим людям просто не щастить, перекладаючи таким чином суспільно-економічні і політичні звинувачення з конкретних причин на давно відоме: «щастить – не щастить», «везе – не везе».

Українська сім'я малих міст пуповиною, серцем та духовно зв'язана з усім організмом родини України, який зараз перебуває в тяжкому стані соціальних хвороб. Дух нації міцний настільки, що він здатний долати тимчасову недугу, побачити сонце в zenіті, під яким знайдеться достойне місце і батькам, і дітям української сім'ї.

-
1. *Бердяєв Н.А.* О назначении человека. – М.: Республика, 1992. – С. 207.
 2. *Бех І.Д.* Особистісно зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, 1998.
 3. *Бойко А.М.* Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації. – К.: ІЗМН, 1996.
 4. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах: Тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2001 року. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002. – С. 14–15.
 5. *Грушевський М.* Історія України Руси. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 343.
 6. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / І-т економіки НАН України; За ред. В.Стешенко. – К., 2001. – 560 с.
 7. *Кононко О.Л.* Соціально-емоційний розвиток особистості. – К.: Освіта, 1998.
 8. *Постовий В., Щербань П., Алексеєнко Т., Докукіна О., Стрельнікова Н.* Сім'я і родинне виховання. Концепція «Сім'я і родинне виховання» // Рідна школа. – № 11–12. – 1996. – С. 15–20.
 9. *Шангіна Л.* Два покоління під килимом // Дзеркало тижня. – 2003. – № 17 (442).
 10. *Павлов О.* Сільські поселення як елементи інтегральної системи розселення та територіального устрою України // Освіта і управління. – Т. 8. – Ч.2. – 2005. – С. 110–114
 11. *Феофанова А.* Безвідсотковий вклад // Дзеркало тижня – 2003. – № 14 (439).

Подано до редакції 12.11.2005 р.